

TEMP

TIDSSKRIFT FOR HISTORIE

HOLBERG
BYRIVALISERING
SKRIFT
MODSTAND
ROMERRIGET
RELIGION
MUSIK
MAGT
SYGDOM

TILTRÆDELSESFØRELÆSNING RELIGION OG HISTORIE

Om religionens forklaringskraft i historiske analyser

Nina Javette Koefoed

I juli 1744 indsendte Anniche Erichsdatter en supplik til direktørerne for Københavns Fattigvæsen i håbet om at blive løsladt fra Møns Tugt- og Manufakturhus. Hun skrev:

Deres Excellencer,
højvelbårne, højædle og højærværdige,
højædle, velædle, velbyrdige,
samtlige højbydende nådige herrer.

Jeg, i største underdanighed, understår mig til at Supplicere til deres Excellencer og samtlige Høje Herrer bedendes at finde nåde og frihed, eftersom jeg er den første fange som er indkommen på Tugthuset, og jeg haver været der udi 5 samfulde år, og Gud skal være mit vidne, at jeg udi samme fem år haver arbejdet alt det jeg kunde gøre med en god vilje. Thi jeg haver stedse håb om at komme til mit barn igen, og deres Excellencer Høje Herrer haver stedse tilsagt mig, når de haver været på Tugthuset at jeg skulde blive fri, hvilke løfter jeg fattig fremlig håber at de nådige fromme Herrer ihukommer – des foruden er jeg og ganske vis på at de gunstige Herrer Inspecteurer ej giver mig noget slemt rygte. Hvad jeg haver forsyndet mig med imod min Gud, det regnes ej mere til onde, hvad jeg haver syndet imod alle de høje Herrer, bedes i største ydmyghed om forladelse for, og jeg lover da herhos at der ej skal ved Guds hjælp høres noget ondt om mig men jeg skal ved Guds hjælp lade Tugthusets tvang tvinge hvad ond lyst der kunde bo i Hjertet, jeg er forvissede på at deres Excellencer samtlige høje Herrer lader mig finde klar til at slippe fri, jeg lever og forbliver Derres Excelencer og samtlige Høje Herrers

underdanigst Ringeste fange,
Anniche Erichsdatter
Steege Tugthuus de: 22 July 1744.¹

¹ Indkomne breve og domme 1744, Møns Tugt- og Manufakturhus, Rigsarkivet (herefter RA). Citat moderniseret af forfatteren.

Erichsdatters supplik dukkede op i en arkivkasse med ”Indkomne breve og domme” til Møns Tugt- og Manufakturhus, som jeg brugte i det kollektive forskningsprojekt *Lutherdom og dansk samfundsudvikling*.²

Supplikker har været en del af min forskning, siden jeg skrev speciale, især de supplikker som alle undersåtter havde ret til at indsende til den enevældige konge.³ Her bad de om straffenedsættelse, benådninger, ret til at drive erhverv, til at sidde i uskiftet bo, til at indgå ægteskab og meget mere.⁴ I supplikkerne fremlægges store og små hverdagsproblemer, og de bringer os dermed tæt på fortidens mennesker – og det fascinerer mig dybt. Samtidig er de et spor af en dialog mellem den enevældige statsmagt og undersåtterne, som er central for min forskning. I mit nyeste projekt, *Voices of the People*, digitaliserer og transskriberer vi alle de supplikker, der blev sendt til den enevældige konge i 1700-tallet.⁵

Her skal det handle om Erichsdatter, og hvorfor hun havnede i Møns Tugt- og Manufakturhus i første omgang. Som det fremgår af supplikken, var hun blevet indsat i tugthuset fem år tidligere. Hun var indsat pga. ”et forargeligt levnet”. Desuden var hun ”ofte befunden i betleri”.⁶ For at forstå kildens ophavssituation er det både nødvendigt at vide noget om tugthuset som institution og om, hvorfor Annickes opførsel bragte hende derhen. Samtidig er supplikken en kilde til befolkningens religionsforståelse og verdensbillede. Så de aspekter vil jeg rulle ud, inden jeg kommer med mit bud på, hvorfor det er vigtigt, at historieforskningen har blik for religionens betydning.

MAGTENS RELIGIØSE GRUNDLAG

Det stod i den enevældige konges regeringsgrundlag, *Kongeloven* af 1665, at han skulle sikre, at befolkningen efterlevede *Den augsburgske bekendelse*, altså det centrale bekendelsesskrift i den evangelisk-lutherske kirke.⁷

Forskningen i enevældens historie har haft forskellige tilgange til, hvilken betydning den forpligtelse skulle tillægges. Man har længe bare læst hen over forpligtelsen. Dermed har man set hele den religiøse indpakning af enevælden som en let tilgængelig legitimeringsstrategi uden noget konkret indhold og uden nogen synderlig betydning.⁸

En anden tilgang har været at se religion som et middel til social disciplinering gennem lovgivning og straf. I den tilgang fik religionen betydning for den tidlige moderne statsdannelse, men i en forståelse, hvor kirken spillede den samme rolle for fattigforsorg, regulering af sædelighed og general moralsk disciplinering af befolkningen.

2 Læs mere op projektet her: <https://lumen.au.dk/projekter-og-netvaerk/lutherdom-og-dansk-samfundsudvikling>. Projektets resultater er bl.a. publiceret i Koefoed og Holm: *Pligt og omsorg*.

3 Koefoed: *Enevældens ægteskabslovgivning*.

4 Se Bregnsbo: *Folk skriver til kongen*, for en introduktion til de danske supplikker under enevælden, deres funktion og typologi.

5 Læs mere om projektet her: <https://www.carlsbergfondet.dk/det-har-vi-stoettet/cf22-1404/>.

6 Indkomne breve og domme 1744, Møns Tugt- og Manufakturhus, RA. Administrativ korrespondance.

7 *Kongeloven* af 1665.

8 Se f.eks. Jespersen: *Danmarks Historie*.

gen, uanset om det var den katolske, den reformerte eller den lutherske kirke. Det var religionen som funktion og ikke dens indhold, der var vigtig.⁹

Et af de bærende spørgsmål i min forskning har været, om det konkrete indhold af det religiøse bekendelsesskrift gjorde en forskel. Lovgivning har også være central for min forskning – men set som et produkt af en forhandling mellem befolkning og magthaver mere end som udtryk for en social disciplinering fra oven. Jeg har i stigende grad brugt relevante teologiske tekster for at forstå, hvilken konkret, indholdsmæssig forpligtelse kongen havde, som lovgivningen søgte at indfri.

Den augsburgske bekendelse – for nu at vende tilbage til den – understreger bl.a. adskillelsen af den kirkelige og den borgerlige magt.¹⁰ Den kirkelige magt skulle beskytte sjælen. Den skulle prædike evangeliet sandt og uddele sakramenterne i overensstemmelse hermed. Den borgerlige magt, staten, skulle beskytte den ydre orden – og tvinge menneskene med sværdet og legemlige straffe.

Så på den ene side rummer den lutherske tro en helt central skelnen mellem stat og kirke. En forskel, som ofte er blevet fremhævet i dansk historieforskning med henvisning til Luthers *to-regimente-lære* forstået som en adskillelse af religion og politik.¹¹ På den anden side er der en tæt forbindelse mellem det religiøse og det verdslige i luthersk teologi. For samtidig med at den kirkelige og den borgerlige magt ikke må blandes sammen, er den borgerlige orden udtryk for Guds orden. Det ses for eksempel i beskrivelsen af kristnes pligt til at besidde øvrighedsposter på en måde, så stat og husstand bevares som Guds ordninger.¹² Når staten opretholder den ydre orden, er det for at opretholde Guds orden.

Sammenhængen mellem det indre og det ydre gør det relevant at fremhæve en anden forståelse af *to-regimente-læren*, nemlig som en *ontologi* – en lære om, hvordan verden er. I den forståelse er *to-regimente-læren* et udtryk for, at alt har både en åndelig og en verdslig dimension, ikke at de to er adskilt.¹³ Det har stadig politiske implikationer, men de vokser ud af sammenhængen mellem de to regimenters frem for af adskillelsen. Det er et af de steder, hvor jeg mener, den lutherske tro havde potentiale til at være samfundsformende – i det ansvar, den verdslige magt havde for at opretholde Guds orden i samfundet.

Luthers teologi rummer også en *antropologi*, en lære om mennesket. For Luther er alle mennesker syndere, de kan kun frelses gennem troen på Guds nåde, og troen kan kun gives dem af Gud. Derfor er præstens rolle at prædike evangeliet rent, så mennesket har muligheden for frelse gennem tro. Men det friholder ikke mennesket for gode gerninger – og det er nok her, hvor flest historikere er gået galt af implikationerne af den lutherske teologi. Dels vil den sande indre tro ifølge Luther altid ytre sig

9 Det teoretiske grundlag blev lagt af Wolfgang Reinhard og Heinz Schilling i 1980'erne (se litteraturliste for referencer). Konfessionaliseringsbegrebet er især introduceret i dansk forskning af Per Ingesman, se f.eks. Ingesmann: "Introduction".

10 *Den augsburgske bekendelse*, §28.

11 Korsgaard: *Kampen om folket*.

12 *Den augsburgske bekendelse*, §16.

13 Witte Jr.: *Law and Protestantism*.

i gode gerninger – ikke som noget, der bringer frelse, men som noget, der udspringer naturligt af troen. Og dels er det de verdslige myndigheders ansvar at regulere folks handlinger, så de er i overensstemmelse med troen.¹⁴ Dermed sikres, at Guds orden opretholdes i verden. *Den augsburgske bekendelse* fremhæver også, at mennesket i den lutherske tro ikke er fritaget fra gode gerninger og peger direkte på de 10 bud som den bedste rettesnor for det kristne liv.¹⁵

DET RELIGIØSE GRUNDLAG OMSAT TIL STATSSTYRELSE

Dermed er vi tilbage til den enevældige konge og dennes forpligtelse på *Den augsburgske bekendelse*. Det var en forpligtelse på, at befolkningen levede et godt kristent liv i overensstemmelse med de 10 bud. Kongens forpligtelse blev i 1683 omsat til lovgivning i form af Christian V's *Danske Lov*. Der er flere bemærkelsesværdige ting ved Danske Lovs struktur. Danske Lov består af seks lovbøger, hvoraf den sjette, *Om misgerninger*, omhandler straffeloven. Straffeloven er struktureret efter de 10 bud, hvilket gør det tydeligt, at enhver overtrædelse af disse blev betragtet som en kriminel handling.¹⁶

Annicke Eriksdatter var indsat i Møns Tugthus for betleri og for generelt at leve et forargeligt liv. Betleri var forbudt, det var et brud på det syvende bud, *du må ikke stjæle*. Men Annickes egen henvisning til det barn, hun håber at komme ud til, antyder, at det forargelige liv måske også rummede seksuelle forhold uden for ægteskab – det var et brud på det sjette bud, *du må ikke bedrive hor*, og kriminaliseret i Danske Lovs sjette bog. Mange af dem, der sad i Møns Tugt- og Manufakturhus havde i lille skala forbrudt sig mod de ti bud og levet et liv, der på den ene eller anden måde blev karakteriseret som ukristeligt.¹⁷

Møns Tugthus blev taget i brug i slutningen af 1730'erne som det første tugthus uden for København. Det blev umiddelbart fulgt af et tugthus i Viborg, og i 1750 kom der et i Odense. Tugt- og manufakturhusene var dels et sted, hvor fattigvæsenet kunne sætte fattige til at arbejde for føden, dels et sted, hvor myndighederne kunne tugte dem, der havde forbrudt sig mod samfundets forventninger. Det betød, at de indsatte i tugthusene var en kaotisk blanding af småtve, betlere, folk, der ikke kunne betale deres bøder, eller skulle straffes for et seksuelt forhold ved siden af ægteskabet. Og ægtefolk, der bare generelt opførte sig ukristeligt i deres ægteskab, eller ulydige børn og tjenestefolk.¹⁸

Tugthusene er langt hen ad vejen blevet set enten som udtryk for myndighedernes ukontrollerede magtmisbrug – som inhumane disciplineringsanstalter, der pla-

14 For den lutherske antropologi og reformationens betydning for gudsforholdet, se Holm: "Et nyt gudsforhold".

15 *Den augsburgske bekendelse*, §20.

16 Sammenfaldet mellem strukturen i Danske Lovs sjette bog og de 10 bud blev understreget af samtidige teologer og er blevet grundigt diskuteret i Stenbæk: "En kirkeretlig vurdering". Se også Tamm m.fl.: "The Law and the Juridical System", 33; Jørgensen: "Kirkeretten i Danske Lov", 464-465.

17 Jeg har behandlet brugen af begrebet ukristeligt i forbindelse med en række forseelser mod husholdet i Koefoed: "Pligter og ukristelig opførsel".

18 Stuckenberg: *Fængselsvæsenet i Danmark*; Heinsen, *Det første fængsel*.

cerede uskyldige mennesker sammen med hårdkogte forbrydere – eller som fejlslagne merkantile investeringer, hvor man forsøgte at tjene penge på de fattiges arbejdskraft.¹⁹ Hvis man kigger på tugthusene med et andet blik, så repræsenterede de også en institutionalisering af kongens ansvar til ikke bare at straffe det ukristelige liv, men også opdrage – tugte – til det gode kristne liv.²⁰

Det er derfor min påstand, at vi ved i højere grad at forstå samtidens motivering af tugthusene kan undslippe noget af den modernitetsfortælling, der placerer alle forsøg på forbedring af befolkningen som noget, der kom med oplysningen og erstattede den rå magtudøvelse, der herskede indtil da.

DEN LUTHERSKE AUTORITET

For at gøre det argument færdigt er jeg nødt til at sige noget om det lutherske autoritetsbegreb. Mens det har fået relativt meget opmærksomhed, at Danske Lovs sjette bog er struktureret efter de 10 bud, har der været mindre opmærksomhed på, at de første tre bøger – om retten, om gejstligheden og om husstanden – er struktureret i overensstemmelse med Luthers trestandslære.²¹ Trestandslæren udtrykker ifølge Luther Guds orden for det verdslige samfund opdelt i en husstand, en kirkestand og en regeringsstand. Alle mennesker er medlem af alle tre stænder. Stænderne består af hierarkiske sociale relationer formet ud fra det fjerde bud, *du skal ære din far og din mor*. Forældreautoriteten bliver dermed en model for alle autoriteter – og lydighedspligten den samme over for både forældre, præster og verdslige myndigheder.²²

Men lydighedspligten står ikke alene i Luthers forståelse af det fjerde bud, og her er vi inde ved en central – og ofte overset – del af den ramme, som de 10 bud skabte for det gode kristne liv. De 10 bud er som hovedregel blevet forstået i overensstemmelse med Danske Lovs kriminalisering af overtrædelser af dem – også af mig. I Luthers forståelse af de 10 bud er de lige så meget handlingsanvisninger til gode gerninger.²³

Derfor blev forbuddet mod at bedrive hor i det sjette bud ikke kun omsat til en kriminalisering af alle seksuelle relationer uden for ægteskab. Det rummede også en pligt til at elske sin ægtefælle og leve i gensidig omsorg og harmoni med vedkommende.²⁴ Det blev i Danske Lov omsat til et forbud mod, at ægtefolk levede ukristeligt sammen – hvis de gjorde, skulle det straffes med tugthus.²⁵

Forbuddet mod at stjæle i det syvende bud blev til et påbud om at give almisser til de fattige. Det syvende bud blev i øvrigt forstået så bredt, at det også handlede om at arbejde så godt, man kunne, og ikke udnytte andres arbejdskraft, men betale dem den aftalte løn til tiden og give dem tilstrækkelig mad.²⁶

19 Engberg: *Dansk Guldalder*; Jensen: "Christian IV's tugt – og børnehus".

20 Se også Larner: *The Good Household Gone Bad*; Valentin: *Feelings of Imprisonment*.

21 Se også Koefoed: "Authorities who care".

22 Holm: "Et nyt Gudsforhold", 59; Holm og Koefoed: "Studying the impact of Lutheranism"; Jansson: "Hushållskultur, patriarkalism och sociala föreställningar".

23 Koefoed: "Den gode kristne og den gode borger".

24 Luther, *Den store Katekismus*, forklaringen af 6. bud.

25 *Danske Lov* 6.5.7-9.

26 Luther, *Den store Katekismus*, forklaringen af det 7. bud.

En af de teser, jeg arbejder på i øjeblikket, er, at det, vi hidtil har forstået som en sekularisering i 1700-tallets anden halvdel, måske bare er et skifte fra en kriminalisering af overtrædelser af de 10 bud til et fokus på de positive handlingsanvisninger.²⁷ De forskningsmæssige udfordringer er, at det er relativt let at følge kriminaliseringen og afkriminaliseringen af overtrædelserne af de enkelte bud. Det er straks vanskeligere at følge, hvordan de positive handlingsanvisninger blev reguleret. Her er det ofte nødvendigt at se på for eksempel de sociale forestillinger og gensidige forventninger, der udtrykkes af både myndigheder og befolkning.

Lydighedspligten i det fjerde bud var i sig selv handlingsanvisende. Samtidig var lydighedspligten spejlet i det ansvar, autoriteterne havde, fordi de handlede på vegne af Gud. Det betød at autoriteterne i alle tre stænder havde ansvaret for henholdsvis deres husholds, menigheds eller undersåtters både åndelige og materielle ve og vel – og i sidste ende deres salighed.²⁸

Danske Lovs struktur viser os, at det gav mening for datidens øvrighed at formidle samfundets rette orden i overensstemmelse med den lutherske trestandslære. De tre stænder var den af Gud indstiftede verdslige orden, man stræbte efter at opretholde. Trestandslæren blev også formidlet til befolkningen gennem *Luthers lille Katekismus*, som alle undersåtter blev undervist efter. *Hustavlen*, der var et tillæg til katekismen, opregnede både overordnede og underordnede pligter over for hinanden inden for de tre stænder – regeringsstanden, kirkestanden og husstanden.

I det omfang forskningen – det har især været den svenske – har interesseret sig for betydningen af den lutherske trestandslære, har det været et spørgsmål om, i hvilket omfang befolkningen kunne gengive katekismens indhold ved visitationer, eller hvorvidt bønderne havde forstået deres pligt til lydighed over for godsejeren.²⁹ Få har interesseret sig for den funktion, hustavlen havde internt i husholdet – og endnu færre har set, hvordan trestandslæren blev omsat til lovgivning og dermed regulering af husholdet – selvom det nok er her, vi skal lede efter den stærke prægning af samfundet. Den lovgivning, der omsatte hustavlens forpligtelser til lov, er med til at understrege, at det religiøse og det verdslige ikke var to adskilte størrelser, men i den grad flettet sammen.³⁰

I det lys blev tugthuset et udtryk for den verdslige autoritets forpligtelser til at forbedre undersåtterne og forsøge at sikre deres salighed. Vi kan se i tugthusenes fundatser, der beskrev deres formål, at det var sådan, de blev forstået af myndighederne.³¹ Som et sted, hvor de, der var kommet på kant med den af Gud indstiftede samfundsorden, kunne komme på ret kurs igen gennem arbejde og religiøs børnelærdom. De to ting hang sammen – dem, der ikke var konfirmeret, når de kom ind, skulle oplæres

27 Koefoed: "Den gode kristne og den gode borger".

28 Luther: *Den store Katekismus*; *Den lille Katekismus*, *Hustavlen*.

29 Se Jansson: "Hushållskultur, patriarkalism och sociala föreställningar".

30 Koefoed: "Emotions, obligations and identities within the Lutheran household"; "Authorities who care".

31 *Fundatz og reglement*; *Fundation til Det med Kongl*; Koefoed: "Regulating Eighteenth Century Households".

i den rette tro, og alle skulle arbejde. De unge skulle lære et håndværk, som de kunne forsørge sig selv med efterfølgende – de skulle lære at tjene både Gud og verden.

Arbejdet i lydighed og med god vilje var for Luther en afgørende del af opfyldelsen af både det fjerde og det syvende bud og en central del af det gode kristne liv, som myndighederne skulle opdrage undersåtterne til. Derfor handlede arbejdet i tugt- og manufakturhusene ikke kun om at drive en god forretning med de fattige som billig arbejdskraft. Det handlede også om at opfylde autoriteternes forpligtelse i både hushold, kirke og stat – en forpligtelse til at opdrage folk som gode kristne og gode borgere.

Inden jeg går tilbage til Anniche, vil jeg give jer to andre eksempler på, hvordan den forståelse af tugthusenes formål kommer til udtryk i kilderne. Det første er fra en sag om en ulydig dreng, Johan, som har fyldt meget i min forskning de senere år.³² Noget af det, jeg har interesseret mig for, er samspillet mellem hushold og statsmagt i opdragelse af de børn, der blev placeret i tugthusene på grund af ulydighed mod forældrene. Johans sag er et pragteksempel, fordi stiftamtmanden i Odense, hvor Johan boede, rejste sag mod ham ved Odense byret for ulydighed mod forældrene. Der blev ført ikke mindre end 20 vidner mod Johan: den lokale præst, naboer og Johans far, der forsøgte at forhindre, at hans søn blev sendt i tugthus.

For stiftamtmanden var det centrale ikke straffen, men at Johan skulle i tugthus, mens der stadig var håb om at ”nå det rette mål, som er at bringe ham til forbedring”. Ud over Johans ulydighed lagde præsten i sit vidneudsagn vægt på, at Johans forældre havde ladet ham gå i ”ørkesløshed” – han havde altså ikke lært at arbejde. Det var præsten, der havde bedt stiftamtmanden om at gribe ind i sagen for at ”tjene til drengens frelse.” Da Johan efter fem år blev løsladt fra Møns Tugthus, var det med et svendebrev – han havde altså lært at arbejde.³³

En anden præst, der måtte opgive sin formaning af en synder, var præsten i Stege på Møn, hvor tugthuset lå. Han havde gennem længere tid forsøgt at formane skoleholder Peder Jul til forbedring. Jul levede et ”uforligneligt” liv med sin hustru – han drak, slog hende og truede både med selvmord og med at bringe dem begge til tiggerstaven. I sidste ende gav præsten op og henvendte sig til de verdslige myndigheder med ønsket om, at Peder Jul måtte blive sat i tugthuset, fordi ”tvang og tugt skulle formå mere til Juls forbedring end alle mine sagtmodige formaninger og al den godhed, jeg har vist imod ham.” Præsten mente også, at ”så fornøden som det er at vise barmhjertighed mod nødlidende, så kristeligt er det også at øve retfærdighed mod de ugudelige.”³⁴

Grænserne mellem autoriteterne var flydende. Hvis autoriteten i den ene stand ikke kunne udrette det nødvendige, tog den næste over – med andre midler, men målet var det samme, nemlig folks forbedring inden for en kristen moralsk forståelse.³⁵

32 Se Koefoed: ”Den lutherske Husstand”; Jansson og Koefoed: ”Mapping the household state”.

33 Koefoed: ”Den lutherske Husstand”; Indkomne breve og domme, 1742, Møns Tugt- og Manufakturhus, RA.

34 Koefoed: ”Den lutherske Husstand”; Indkomne breve og domme, 1742, Møns Tugt- og Manufakturhus, RA.

35 Jansson og Koefoed: ”Mapping the Household State”.

BEFOLKNINGENS TRO

Indtil nu har jeg snakket om, hvad myndighederne var forpligtet til og forsøgte at opnå. Men hvad med befolkningen selv, som vi møder dem både i supplikker og retssager? Kan vi forstå deres argumenter bedre eller se andre ting, hvis vi tager udgangspunkt i en forståelse af den lutherske teologi?

Et spørgsmål er selvfølgelig, hvem vi møder i kilderne, i supplikker og retssager. Er det befolkningens egen stemme, eller er det den skriver, der har skrevet deres ord ned og måske udformet deres supplik? Her er mit udgangspunkt, at det narrativ, som folks sag blev fremstillet med, godt nok skulle leve op til myndighedernes forventninger, men også skulle repræsentere de folk, der stod bag på en måde, der var genkendelig for dem selv. Når man fortæller sin historie i en sårbar situation, er den nødt til også at give mening for en selv.³⁶

I 1980'erne og 1990'erne betød den kulturhistorisk bølge, at folkelig religiøs praksis blev skrevet ind i historien. Den tradition havde en vis tendens til at fokusere på magisk folketro som forskellig fra elitens lutherske tro – eller ligefrem bygge på en tese om, at befolkningen under overfladen forblev katolske trods den officielle lutherske tro.³⁷ Det er selvfølgelig naivt at forestille sig, at befolkningen havde forstået alle teologiske spidsfindigheder hos Luther, men jeg mener også, at det er naivt at forestille sig, at de intet havde forstået. Selvom der efter al sandsynlighed har været elementer af en folkelig tro, hvordan vi så definerer det, er det også sandsynligt, at 300 års undervisning i Luthers lille Katekismus havde sat sig sine spor.

Hvis vi vender tilbage til Annickes supplik, så bekræfter hendes argumentation min antagelse. Når hun skrev ”Gud skal være mit Vidne, at jeg udi samme fem aar haver arbeidet alt det ieg kunde gjøre med een god villie”, så viste hun, at hun havde forstået at arbejdet i sig selv var vigtigt, men også at det var afgørende, at arbejdet skete med den rette indstilling. Hendes arbejde i tugthuset voksede ud af troen og lydigheden mod myndighederne.

Når hun videre skrev ”Hvad jeg haver forsyndet mig med imod min Gud, det regnes ey meer til onde” udtrykte hun sin tillid til Guds nåde og frelse. Tilliden til Guds nåde er det centrale i Luthers trosbegreb.³⁸ Samtidig anerkendte hun myndighedernes autoritet i den verdslige orden og behovet for deres nåde, når hun skrev ”hvad ieg haver Syndet imod alle De høye Herrer, bedes i Største ydmyghed om forladelse forre”.

Endelig viste hun med sit løfte ”ieg lover da herhos at der ey skal ved Guds hielp høres noget andet om mig men ieg skal ved Guds hielp lade Tugthuusets tvang tvinge hvad ond lyst der kunde boe i Hiertet”, at det var Gud, der handlede i hende ved at give hende troen, der kunne holde hende på den rette vej – og samtidig anerkendte hun, at tugthuusets tvang havde virket – og at tvang indimellem var nødvendig.

Med sin argumentation viste Anniche, at hun havde forstået den lutherske antropologi, som den var blevet prædikeret for hende i kirken, og som hun havde mødt i Luthers lille Katekismus. Hun forstod sig selv som en synder med behov for Guds nåde

36 Lövkrona: *Annika Larsdotter barnamörderska*.

37 Wittendorf: *På Guds og Herskabets nåde*.

38 Stopa: ”Den kristne opdragelse i 1700-tallets Danmark”.

og tilgivelse af synden. Og at hun kun kunne handle rigtigt gennem troen givet af Gud. Uanset at disse argumenter blev fremsat i håbet om at blive løsladt, så afslører de en ret detaljeret forståelse af luthersk teologis centrale elementer, som jeg mener, vi bør tage alvorligt, når vi vurderer fortidens menneskers motiver, handlinger og forventninger.

PERSPEKTIVER – ELLER HVORFOR RELIGIONEN ER VIGTIG I HISTORISK FORSKNING

Så hvad skal vi med religionen? Grundlæggende mener jeg, at vi både kan skrive bedre og mere indsigtsfuld historie om det tidlige moderne samfund, hvis vi tager religionen alvorligt og arbejder for at forstå dens implikationer for datidens mennesker, men jeg tror også, at vi får en bedre forståelse af vores nutidige samfund gennem den historie.

Vi har som historikere en forpligtelse over for de mennesker, hvis liv vi undersøger. En del af den forpligtelse er for mig at tage fortidens menneskers religion alvorligt som noget, der kan have motiveret handlinger – og dermed som en drivkraft i historien. Det gælder på alle samfundsniveauer – både Anniche og den enevældige konge og alle præster og embedsmænd derimellem.

Ved at tage religionen og dens teologi alvorlig og forstå teologien som en form for samfundsteori kan vi også få en bedre forståelse af, hvordan religionen var med til at forme fortidens samfund, for eksempel gennem de forventninger og den moral, der blev bygget ind i samfundsmodellerne. Det kan være et led i at forstå, hvordan religion er indlejret i vores moderne samfund, uden at vi opfatter det som et religiøst fundament.

På den måde kan en dybere forståelse af vores lutherske kulturarv være en vej til at forstå nogle af nutidens kulturmøder som religiøse kulturmøder fremfor en sekulariseret verden, der møder en religiøs verden. Og hvis vi tager fortidens menneskers religiøsitet alvorligt, vil det måske også være lettere at forstå nutidens religiøse argumenter.

UPUBLICERET MATERIALE

Rigsarkivet (RA), Møns Tugt- og Forbedringshus, Indkomne breve og domme, 1737-1812.

PUBLICERET MATERIALE

Den augburgske bekendelse, Confessio Augustania. Folkekirken.dk. <https://www.folkekirken.dk/om-troen/at-vaere-kristen/trosbekendelse/bekendelsesskrifter> (10.10.2024)

Bregnsbo, Michael: *Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet*, Selskabet for udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1997.

Engberg, Jens: *Dansk guldalder eller oprøret i tugt, rasp og forbedringshuset*, København: Rhodos, 1973.

Fundation til Det med Kongl. Allernaadigste Approbation oprettede Tugt- og Manufac-tuur-Huus udi Odense. Odense, 1753.

- Fundatz og reglement for det Viborgske Manufactur- og Tuugthus*, Kiøbenbavn, 1743.
- Heinsen, Johan: *Det første fængsel*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2018.
- Holm, Bo Kristian: "Et nyt Gudsforhold og dets konsekvenser". I Nina Javette Koefoed og Bo Kristian Holm (red.): *Pligt og omsorg – velfærdsstatens lutherske rødder*, København: Gads Forlag, 2021, 39-75.
- Holm, Bo Kristian og Nina Javette Koefoed: "Studying the Impact of Lutheranism on Societal Development: An Introduction". I Nina Javette Koefoed og Bo Kristian Holm (red.): *Lutheran Theology and the Shaping of Society: The Danish Monarchy as Example*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2018, 9-24.
- Ingesman, Per: "Introduction". I Per Ingesman (red.): *Religion as an agent of change. Crusades – Reformation – Pietism*, Leiden-Boston: Brill, 2016, 1-30.
- Jansson, Karin Hassan: "Hushållskultur, patriarkalism och sociala föreställningar: begrepp och praktik i Hustavlans värld". I Urban Claesson og Nina Javette Koefoed (red.): *Den nordiska hushållsstaten. Variationer på ett tema av Luther. Auktoritet och ansvar i de tidigmoderna danska och svenska rikena*, Makadam förlag, under udgivelse.
- Jansson, Karin Hassan og Nina Javette Koefoed: "Mapping the Household State: Treatment of Disobedient Children in Early Modern Denmark and Sweden", *Journal of Family History*, 48 (1), 2023, 30-46, doi: 10.1177/03631990221126069.
- Jensen, Peter Agerbo: "Christian IV's tugt- og børnehus – social institution eller merkantilistisk foretagende?", *Kulturstudier*, 1, 2012, 1-22.
- Jespersen, Knud J.V.: *Danmarks Historie bd. 3, Tiden 1648-1730*, København: Gyldendal, 1989.
- Jørgensen, Jens Ulf: "Kirkeretten i Danske Lov." I Ditlev Tamm (red.): *Danske og Norske Lov i 300 år*, København: Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 1983, 447-488.
- Koefoed, Nina Javette: "Pligter og ukristelig opførsel i 1700-tallets hushold i Danmark". I Urban Claesson og Nina Javette Koefoed (red.): *Den nordiska hushållsstaten. Variationer på ett tema av Luther. Auktoritet och ansvar i de tidigmoderna danska och svenska rikena*, Makadam förlag, under udgivelse.
- Koefoed, Nina Javette og Bo Kristian Holm (red.): *Pligt og omsorg – velfærdsstatens lutherske rødder*, København: Gads Forlag, 2021.
- Koefoed, Nina Javette: "Den lutherske husstand". I Nina Javette Koefoed og Bo Kristian Holm (red.): *Pligt og omsorg – velfærdsstatens lutherske rødder*, København: Gads Forlag, 2021, 137-165.
- Koefoed, Nina Javette: "Authorities who care: The Lutheran Doctrine of the Three Estates in Danish Legal Development from the Reformation to Absolutism", *Scandinavian Journal of History*, 44 (4), 2019, 430-453, doi: 10.1080/03468755.2018.1562965.
- Koefoed, Nina Javette: "Den gode kristine og den gode borger". I Nina Javette Koefoed, Bo Kristian Holm og Sasja Emilie Mathiasen Stopa (red.): *Religion som forklaring? Om kirke og religion i stat og samfund. Festschrift til Per Ingesman*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2018, 213-230.

- Koefoed, Nina Javette: "Regulating Eighteenth Century Households: Offences against the fourth and the sixth commandment as criminal behaviour". I Tyge Krogh, Louise Nyholm Kallestrup og Claus Bundgård Christensen (red.): *Cultural Histories of Crime in Denmark 1500 to 2000*, London: Routledge, 2017, 57-74.
- Koefoed, Nina Javette: "Emotions, obligations and identities within the Lutheran household. From Luther's small Catechism to cultural and social responsibilities in the 18th century household in Denmark". I Heinrich Assel, Johann Anselm Steiger og Axel E. Walter (red.): *Reformatio Baltica: Kulturwirkungen der Reformation in den Metropolen des Ostseeraums*, Berlin/Boston: De Gruyter, 2017, 751-768.
- Koefoed, Nina Javette: *Enevældens ægteskabslovgivning*, upubliceret speciale, Historie, Aarhus Universitet, 1999.
- Kongeloven af 1665. Danmarkshistorien.dk.
<https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/kongeloven> (10.10.2024)
- Korsgaard, Ove: *Kampen om folket. Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år*, København: Gyldendal, 2004.
- Larner, Anette: *The Good Household Gone Bad. Tracing the Good Household in early modern Denmark through crime and incarceration*, upubliceret ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet, 2018.
- Luther, Martin: *Den lille Katekismus*, Anis, 2015.
- Luther, Martin: *Den store Katekismus*, Det danske Bibelselskab, 1976.
- Lövkrona, Inger: *Annika Larsdotter barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*, Historiska Media, 1999.
- Reinhard, Wolfgang: „Konfession Und Konfessionalisierung in Europa". I Wolfgang Reinhard (red.): *Bekennntnis Und Geschichte: Die Confessio Augustana Im Historischen Zusammenhang*, München: Schriften der Philosophischen Fakultäten der Universität Augsburg, 1981.
- Schilling, Heinz: *Konfessionskonflikt Und Staatsbildung: Eine Fallstudie Über Das Verhältnis Von Religiösem Und Sozialem Wandel in Der Frühneuzeit Am Beispiel Der Grafschaft Lippe*, Quellen Und Forschungen Zur Reformationsgeschichte vol. 48, Gütersloh: G. Mohn, 1981.
- Schilling, Heinz: "The Confessionalization of European Churches and societies – an engine for Modernizing and for Social and Cultural Change". I *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 110, 2009, 3-16, doi: 10.18261/ISSN1504-2979-2009-01-02.
- Stenbæk, Jørgen: "En kirkeretlig vurdering af Danske Lovs 6. bog – strafferetten." *Kirkehistoriske Samlinger*, 5, 1972, 58-90.
- Stopa, Sasja Emilie Mathiasen: "Den kristne opdragelse i 1700-tallets Danmark". I Nina Javette Koefoed og Bo Kristian Holm (red.): *Pligt og omsorg – velfærdsstatens lutherske rødder*, København: Gads Forlag, 2021, 105-133.
- Stuckenberg, Fr.: *Fængselsvæsenet i Danmark: en historisk skildring*, København: G.E.C. Gad, 1893-1896.
- Tamm, Ditlev, Jens Christian V. Johansen, Hans Eyvind Næss og Kenneth Johansson: "The Law and the Juridical System." I Eva Österberg og Sölvi Bauge Sogner

- (red.): *People Meet the Law: Control and Conflicthandling in the Courts*. Universitetsforlaget, 2000.
- Valentin, Emilie Luther: *Feelings of Imprisonment: Experiences from the prison workhouse at Christianshavn, 1769-1800*. Aalborg: Aalborg Universitet, Det Humanistiske og Samfundsvidenskabelige Fakultet, Institut for Politik og Samfund, 2022
- Witte Jr., John: *Law and Protestantism. The Legal Teachings of the Lutheran Reformation*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Wittendorff, Alex: *På Guds og herskabs nåde 1500-1600*. Gyldendal og Politikens danmarkshistorie, bd. 7, København: Gyldendal og Politikens Forlag 1989.

NINA JAVETTE KOEFOED
 PROFESSOR, PH.D.
 AFDELING FOR HISTORIE OG KLASSISKE STUDIER
 AARHUS UNIVERSITET
 HISNK@CAS.AU.DK